

Azerbaycan Türkçesinde Ağız Farklılıkları ve Kültürel Kimlik

Dialectal Differences in Azerbaijani Turkish and Cultural Identity

İlahə Gurbanlı

Dr. Öğr. Ü., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

e-posta gurbanovailahe@gmail.com

orcid 0009-0009-1060-2033

doi 10.54316/dilarastirmalari.1705884

Atıf

Citation

Gurbanlı, İlahə (2025).
Azerbaycan Türkçesinde
Ağız Farklılıkları ve Kültürel
Kimlik. *Dil Araştırmaları*,
37: 217-228.

Başvuru

Submitted

27.05.2025

Revizyon

Revised

04.08.2025

Kabul

Accepted

23.10.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

07.11.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Bu çalışma, Azerbaycan Türkçesinin ağızlar arasındaki kelime farklılıklarını ve bu farklılıkların etnik kimlik, yaşam tarzı ve ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Orta Çağ'dan itibaren şekillenen Azerbaycan Türkçesi, Arapça ve Farsça alıntılardan etkilenmiş olsa da, halk arasında kullanılan ağızlar daha muhafazakâr bir yapı sergilemiştir. Araştırmanın temel sorusu, bu kelime varyasyonlarının etnik kimlik ve kültürel süreklilikle ilişkisini ortaya koymak ve farklı bölgelerdeki tarım ve hayvancılık terimlerinin kökenlerini incelemektir. Çalışmada, tarihî ve etimolojik yöntemler kullanılarak farklı bölgelerdeki kelime varyasyonları derlenmiş ve analiz edilmiştir. Özellikle yarı göçebe yaşam tarzı ve hayvancılıkla ilgili terimler, süt ürünleri, yağ saklama yöntemleri, hayvan derisinden yapılan eşyalar ve bölgesel yemekler gibi unsurlar üzerinde odaklanılmıştır. Analizler, Azerbaycan ağızlarında zengin bir kelime çeşitliliği olduğunu ve bu çeşitliliğin kültürel aktarımda önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Söz konusu kelimeler, halk arasında kullanılan muhafazakâr yapı sayesinde Arapça ve Farsça etkilerine rağmen özgünlüklerini korumuş, toplumsal yapının bir yansıması olarak varlıklarını sürdürmüştür. Sonuç olarak, Azerbaycan Türkçesinin ağızları, tarihsel süreç içinde bölgesel etkileşimlere rağmen hem dilsel hem de kültürel açıdan özgünlüklerini koruyarak, toplumsal kimliği ve yaşam tarzını yansıtan bir unsur olarak önemini devam ettirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, ağız farklılıkları, etnolinguistik, hayvancılık terimleri, etimoloji, yarı-göçebe yaşam.

ABSTRACT

This study examines the lexical differences among the dialects of Azerbaijani Turkish and the impact of these variations on ethnic identity, lifestyle, and economic activities. Although Azerbaijani Turkish, which began to take shape in the Middle Ages, was influenced by Arabic and Persian borrowings, the dialects spoken among the people have preserved a more conservative linguistic structure. The main objective of the research is to reveal the relationship between these lexical variations and ethnic identity and cultural continuity, as well as to investigate the origins of agricultural and pastoral terms across different regions. By employing historical and etymological methods, the study compiles and analyzes lexical variations from various localities. Particular attention is given to elements related to the semi-nomadic lifestyle and animal husbandry—such as terms concerning dairy products, methods of storing butter and fat, objects made from animal hides, and regional dishes. The analyses demonstrate that Azerbaijani dialects exhibit rich lexical diversity, which plays a significant role in cultural transmission. These words, preserved through the conservative nature of popular speech, have maintained their authenticity despite Arabic and Persian influences and continue to reflect the structure of society. In conclusion, the dialects of Azerbaijani Turkish, while shaped by regional interactions throughout history, have retained both their linguistic and cultural distinctiveness, serving as a vital medium that reflects social identity and traditional ways of life.

Keywords: Azerbaijani Turkish, dialectal variation, ethnolinguistics, pastoral terminology, etymology, semi-nomadic lifestyle.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction / Research Purpose / Background: This study examines the lexical variations among the dialects of Azerbaijani Turkish and their impact on ethnic identity, lifestyle, and economic activities. Although Azerbaijani Turkish has developed since the Middle Ages and has been influenced by Arabic and Persian borrowings, the dialects spoken by the general population exhibit a more conservative structure. Particularly, terms related to the semi-nomadic lifestyle and animal husbandry have played an important role in preserving the vocabulary and transmitting cultural knowledge. In this context, the study aims to explain the historical, cultural, and social significance of Azerbaijani Turkish dialects.

Research Problem: The main research question is: How do the lexical variations observed in different dialects of Azerbaijani Turkish reflect and influence ethnic identity, cultural continuity, and economic activities? Within this framework, the study also seeks to examine the preservation patterns and regional distribution of terms related to the semi-nomadic lifestyle and animal husbandry.

Scope / Limitations / Literature Review: The research focuses on Azerbaijani Turkish dialects in regions where agricultural and pastoral terms are widely used. It aims to analyze the lexical variations and their etymological origins across different regions. The literature review is based on previous dictionary studies, ethnographic reports, and historical linguistic research. The study compares the ways in which these terms have been preserved among the population and the role they play in cultural transmission with the findings of prior research.

Methodology: Historical and etymological methods were employed in this study. Lexical items from different regions were collected and their origins were analyzed. Special attention was

paid to terms related to dairy products, methods of fat preservation, items made from animal hides used in semi-nomadic life, and regional culinary practices. The research was conducted using both qualitative and comparative methods based on oral sources and existing literature. *Findings / Results:* The analysis shows that Azerbaijani dialects exhibit a rich lexical diversity. Terms used in different regions are shaped by both the semi-nomadic lifestyle and agricultural and pastoral practices. These lexical items have been crucial for preserving cultural values and social structures. Although Arabic and Persian borrowings exist, the dialects spoken by the general population retain a more conservative structure and have largely preserved their originality.

Conclusions: In conclusion, the dialects of Azerbaijani Turkish have maintained their distinctiveness over time, despite regional interactions, and continue to exist as a reflection of social structure. The study demonstrates that lexical variations are not merely linguistic features but also indicators of cultural identity, economic activity, and lifestyle.

0. Giriş

Orta Çağ'da İslamiyet'in Azerbaycan coğrafyasına girişi, bölgenin sosyo-kültürel yapısında derin dönüşümlere yol açmış; bu dönüşüm yalnızca dinî ve siyasî alanlarla sınırlı kalmayıp dil, edebiyat ve toplum yapısı gibi temel unsurları da kapsamlı bir şekilde etkilemiştir. Bu bağlamda dilsel yapı da önemli bir değişim sürecine girmiştir. Ancak bu bölgedeki eski Türk yazılı kaynakları hakkında mevcut bilgi son derece sınırlıdır. İslam öncesi döneme ait yazılı belgelerin Halifelik döneminde yeniden kaleme alınması, metinlerin Arapça unsurlarla yoğun biçimde harmanlanmasına neden olmuş ve bu durum, dilsel devamlılık açısından belirgin bir kırılma noktası teşkil etmiştir.

Azerbaycan Türkçesinin klasik yazılı edebiyatı XIII–XIV. yüzyıllarda şekillenmeye başlamıştır (Köçerli 1981: 21). Özellikle aristokratik çevrelerde Arapça ve Farsçanın prestijli diller olarak benimsenmesi, yazılı metinlerde ödünç kelime kullanımını artırmıştır. Türk dillerindeki ödünç kelimelerin rolü üzerine çalışmalar yapan N. A. Baskakov, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin Türk dillerine İslam'ın yayılmasından sonra girdiğini ve bu süreçte özellikle siyasî, idarî ve dinî terminolojinin değişime uğradığını belirtmektedir (Baskakov 1966: 47). Buna karşın halk arasında konuşulan ağızlar, daha muhafazakâr bir yapı sergileyerek söz konusu dış etkilerden görece az etkilenmiş ve yazılı dilin normatif yapısına karşı daha dirençli kalmıştır.

Dilsel değişimlerin temelinde, tarihsel süreç içinde farklı topluluklarla kurulan kültürel ve etnik etkileşimler yer almaktadır. Bu etkileşimler sonucunda dile dâhil edilen kelimeler, karşılaştırmalı tarihsel yöntemler aracılığıyla izlenebilmekte ve belirli sözcüklerin etimolojik kökenleri tespit edilebilmektedir. Zaman içerisinde bazı kelimeler kullanım dışı kalırken yerlerine yeni terimler geçmiş; ancak bazı ağızlarda arkaik unsurlar yaşamaya devam etmiştir. Bu durum, ağızlar arasında karşılıklı anlaşılabilirliği kimi zaman sınırlı hâle getirebilmektedir.

Azerbaycan Türkçesinin ağızları, genel olarak birbirinden radikal ölçüde farklılık göstermemekle birlikte, bölgesel kullanımlarda belirli varyasyonlar dikkat çekmektedir. Ağızlar arası yüksek düzeydeki karşılıklı anlaşılabilirlik yalnızca dilsel yakınlıktan değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın tarihsel süreçteki feodal yapısı ve

hanlıklara bölünmesi gibi sosyo-politik etkenlerden de kaynaklanmaktadır. Orta Çağ şehirlerinin çevresinde nüfusun yoğunlaşması, toplumsal birlikteliğı artırmış ve bu süreç dilsel yapı üzerinde de doğrudan etkili olmuştur. Böylece ağızlar, bölgesel ve etnik karakteristikleri barındırmakla birlikte ortak kullanımı zorlaştıran unsurları ayıklayarak daha bütüncül bir yapıya yönelmiştir.

Bu tarihsel gelişim süreci, ağızlar arasında ortak özelliklerin giderek artmasını sağlamış; böylelikle Azerbaycan'daki ağız konuşucuları arasında güçlü bir iletişim ağı oluşmuştur. Ancak bu durum, her ağızın kendine özgü doğasını tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Aynı kavramın farklı ağızlarda çeşitli kelimelerle ifade edilmesi, dilsel çeşitliliğin ve yerel kimliklerin devam ettiğini göstermektedir.

Ağız farklılıklarının oluşumunda temel belirleyici faktörlerden biri de etnik toplulukların yaşam biçimi ve ekonomik faaliyetleridir. Göçebe yaşam tarzı sürdüren topluluklarda kelime hazinesi doğa, hayvancılık ve mevsimsel döngülerle ilintili iken; yerleşik yaşam biçiminde tarım, ticaret ve mimarî gibi alanlara yönelik zengin bir terminoloji gelişmiştir. Azerbaycan Türkçesinin ağızları da bu bağlamda, bölgesel yaşam tarzlarının ve geçim kaynaklarının bir yansıması olarak şekillenmiş ve dilsel çeşitlilik içinde bütünlük arz eden bir sistem oluşturmuştur.

Sonuç olarak Azerbaycan Türkçesinin ağızları, tarihsel, kültürel ve toplumsal dinamiklerin etkisiyle şekillenmiş; bu süreçte hem değişim hem de süreklilik içeren bir gelişim seyri izlenmiştir. Dilin evrimi, ağızlar arası farklılık ve benzerlikler üzerinden analiz edildiğinde, bölgedeki etnik yapıların, kültürel etkileşimlerin ve siyasî dönüşümlerin belirleyici rol oynadığı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda karşılaştırmalı tarihsel çalışmalar ve ağız araştırmaları, Azerbaycan Türkçesinin tarihsel katmanlarını çözümlemekte ve dilin kimliğine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır.

1. Azerbaycan Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine

Azerbaycan Türkçesi ağızları, dilbilim alanında çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Bu ağızların sınıflandırılmasında tayfa (etnik) unsurlardan ziyade yerel (coğrafi) ilke esas alınmaktadır. Azerbaycan ağızlarının ilk sistematik araştırmaları ve bilimsel sınıflandırması Memmedağa Şiraliyev tarafından yapılmıştır. Şiraliyev, Azerbaycan diyalektlerini tarihî-coğrafi ilkeye dayanarak dört gruba ayırmıştır: (Şiraliyev, 2008) Kuzey, Güney, Batı ve Doğu. Daha sonra Elbrus Azizov ise fizikî-coğrafi ilkeye göre üçlü bir tasnif önermiştir: Batı, Kuzeydoğu ve Güney. Şiraliyev'in sınıflandırmasına göre Doğu grubuna Quba, Bakü, Şamahı, Muğan ve Lenkeran ağızları; Batı grubuna Gazah, Karabağ, Gence ve Ayrım ağızları; Kuzey grubuna Şeki, Zakatala ve Qah ağızları; Güney grubuna ise Nahçıvan, İrevan, Ordubad ve Tebriz ağızları dâhildir (Şiraliyev, 2008 :17). Elbrus Azizov'a göre ise Kuzeydoğu diyalekt grubuna Bakü-Şamahı, Quba-Haçmaz, Derbent ve Muğan ağızları dâhil edilmektedir. Batı grubunda ise Gence-Karabağ, Gazah-Şemkir, Gedebeı, Daşkesen ve Gürcistan sınırları içinde yer alan Borçalı ağızları

bulunmaktadır. Azizov'un Güney bölgesi tasnifi ise Şiraliyev'in sınıflandırmasından bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Nitekim Azizov, Şiraliyev'in Doğu grubuna dâhil ettiği Lenkeran ağzını Güney grubuna almış; ayrıca Güney Azerbaycan diyalektlerini kapsamlı biçimde inceleyerek bunları kendi içinde çeşitli alt gruplara ayırmış ve müstakil bir sistem içerisinde değerlendirmiştir (Əzizov, s. 277). Sunulan araştırmada, Azerbaycan diyalektleri Elbrus Azizov'un görüşleri esas alınarak ve onun sınıflandırmasına dayanılarak ele alınmıştır. Azerbaycan diyalektlerinde hem sözcük dağarcığında hem de dilbilgisel yapısında Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının dil etkileri günümüzde de varlığını sürdürmektedir. (Məmmədov, 2019) Bu nedenle ağızlar incelenirken diğer Oğuz, Kıpçak ve Karluk gruplarına ait dil ve ağızlardan da örnekler alınmıştır. Özellikle vurgulanmalıdır ki, Azerbaycan Türkçesi diyalektleri birbirinden köklü biçimde ayrılmasa da bazı fonetik ve dilbilgisel farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda kimi lehçelerde Oğuz, kimilerinde ise Kıpçak unsurlarının ağırlığı hissedilmektedir. Özellikle Kuzeydoğu grubunda Kıpçak unsurları, Batı grubunda ise Oğuz unsurları ağırlık kazanmaktadır (Əzizov, 2016) Ancak yine de diyalektlerin sınıflandırılmasında belirli bir etnik ağırlığın kesin olarak var olduğu söylenemez. Çünkü Azerbaycan coğrafyasında yerli Türk boylarının sürekli yer değiştirmesi, yarı göçebe yaşam tarzı, daha sonra küçük feodal hanlıkların ortaya çıkması ve bunları izleyen ekonomik ve siyasi koşullar, diyalektlerin tasnifinde etnik özelliklerden ziyade fizikî-coğrafi özelliklere öncelik verilmesini zorunlu kılmaktadır.

2. Yarı Göçebe Yaşam Tarzı, Hayvancılık Ve Dilsel Yansımalar

Hayvancılık, yalnızca ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde, Türk halklarının toplumsal yapısını ve kültürel mirasını şekillendiren temel unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Tarihsel süreç boyunca Türk topluluklarının benimsediği yarı-göçebe yaşam tarzı, hayvancılığı yalnızca ekonomik bir gereklilikten ziyade bir yaşam biçimi hâline getirmiştir. Bu yaşam tarzı bazı gözlemcilerce göçebe olarak tanımlansa da, gerçekte mevsimsel olarak yaylak-kışlak arasında hareketlilik içeren yarı-göçebe bir düzenden söz etmek daha isabetlidir. Kış ve yaz otlaklarının varlığı, hayvanların beslenmesi ve sürü yönetiminin etkin biçimde sağlanabilmesi için zorunlu bir düzeni ortaya koymuştur.

Bu yaşam biçimi, Türk toplumlarının maddi kültürüne de yansımıştır. Dağ eteklerindeki kışlak bölgelerinde taş yapılar inşa edilirken, yaz aylarında yaylaklarda taşınabilir barınaklar (yurt ve çadır) tercih edilmiştir. Hareketli yaşam tarzına uygun olan halı, kilim, çopuz (Şeki, Zagatala) ve dağar (Şeki) gibi eşyalar bu kültürel mirasın taşıyıcıları olmuştur. “Dağar” kelimesi bu bağlamda önem arz etmekte ve pek çok kaynakta çeşitli biçimlerde ele alınmaktadır.

Örneğin, Kaşgarlı Mahmud "tagar" kelimesini “çuval” anlamında vermiştir (Kaşgarlı 2023: 36). Dibo'da “tağar-torba” (2003: 532), Radlov'da ise “tagalrı” formunda eyerin altına yerleştirilen keçe yastık veya bağlama kayışları anlamında yer almaktadır (Radlov 1905: 1033). Ayrıca, “tagara” kelimesi Türkmen ve Özbek ağızlarında “toprak kap” anlamında da geçmektedir (Arazkuliyev vd.

1977: 166). Argunşah ise “dağar”ı “ağzı yayvan, dibi dar kap” olarak tanımlamıştır (2023: 893).

Sir Gerard Clauson, “tagar” kökenli kelimeleri geniş biçimde incelemiş ve bunların büyük kap, çuval ve kase anlamları taşıdığını belirtmiştir. Clauson, bu kelimenin İranî kökenli olabileceğini belirtmekle birlikte, Türk lehçelerinde ve yazılı kaynaklarda çok yaygın ve çoğunlukla tek varyantlı biçimde kullanımına dikkat çekmiştir (Clauson 1972 :1182). Bu durum, kelimenin alıntı olma ihtimalini zayıflatmaktadır.

Özellikle deri ve hayvan ürünlerini işlemekte ustalaşmış olan eski Türk topluluklarının, “dağar” gibi bir nesneyi adlandırmak için dış kaynaklı bir kelimeye ihtiyaç duymamış olmaları muhtemeldir. Ayrıca, kelimenin olası İran kökenine dair iddialar, diğer Hint-Avrupa dilleriyle karşılaştırmalı örnekler sunulmadan eksik kalmaktadır.

“Dağar” kelimesinin iki ayrı morfemden oluştuğu düşünölmektedir: *dağ* (ya da *dav*, *daq*,) ve *-ar* eki. Kelimenin sonundaki “-ar” morfemi, ayrıca incelenmesi gereken bir unsurdur. Kornilov, Çuvaşçadaki “ard–deriyi işlemek” fiilini analiz ederken bu morfeme dikkat çekmiş ve onu “yorulmak, zayıflamak” anlamındaki “ar-” köküyle ilişkilendirmiştir (Kornilov 1988: 31). Bu kök, Kıpçak Türkçesindeki “arıp” (Gülistan), Orhun Yazıtlarındaki “arık” (zayıf) biçimleriyle de örtüşmektedir (Rəcəbov ve Məmmədov 1993: 71). Dede Korkut Kitabı’nda ve Codex Cumanicus’ta da “arık” zayıf anlamında geçmektedir (Ergin 2021) (Argunşah ve Güner, 2022).

Bu anlam grubu, Sevortyan tarafından da değerlendirilmiş ve uzun /a/ ile kısa /a/ kullanılan formlar arasında anlam farklılıklarına dikkat çekilmiştir. Ancak Sevortyan, “z–r” karşılaştırmasına yalnızca “arık” kelimesi bağlamında değinmektedir (Sevortyan 1974 :162).

Kutadgu Bilig’de “yoruk” kelimesi “yumuşak, esnek” anlamında, “yorık tizmek” ise “ustaca düzenlemek” anlamında geçmektedir (Dilaçar 2020: 96, 105). Bu ifadeler, “ar” morfeminin işlevini ve anlam genişlemesini anlamak açısından kıymetlidir. Örnekte verilen “yoruk” kelimesindeki y(or) ve -ar morfemleri karşılaştırıldığında, bu tür bir değişimin birçok Türk lehçesi ve ağzında göröldüğü belirtilmelidir. Kumandı diyalektini araştıran Baskakov bu konuda şöyle ifade eder:

“Geniş a ve e ünlülerine gelince, bunlar kural olarak labializasyona tabi değildir; ancak Kumandı dilinin ilk hecesinde a ve e’nin yuvarlak telaffuzuna rastlanır. Bu durum, ilk hecedeki geniş o ve ö sesinden sonra edebî dilin etkisinin bir sonucu olarak göröölür.” (1972: 39)

Tatar-Başkurt-Çuvaş vokalizmini inceleyen Garipov, bu dillerdeki ünlülerin fonemik kompozisyonuna ilişkin řu ses değişim zincirlerinin bulunduğu sonucuna varır: a-o, o-u, o-o, o-ü, ü-e. Bu değişimlerin Eski Bulgar dilinden miras kaldığı varsayılabilir (1979: 207).

Kıpçakça telaffuzun Eski Rusçaya yansımalarındaki o-a değişimine bakıldığında, çağdaş Tatarca'daki o'laşma türü a (o) sesinin eski Kıpçak dilinde de bulunduğu görülür: aba – oba, ayı, yuva, ocak, Oltunopa, Osin – Kıpçak liderlerinin adları. O-laşma olgusuna Rusçadaki Kıpçak alıntılarında da rastlanmaktadır: kozak (козак), korsak (корсак), loşad (лошадь); ortak Türkçe kelimelerle karşılaştırıldığında kazak, karsak, alaşa veya atluşa (1978: 20).

Aynı olgu, Azerbaycan Türkçesi ağızlarından verilen örneklerde de doğrulanmaktadır. Örneğin: ov – av, dovşan – tavşan, qohum – qahım gibi örnekler, o-a değişiminin Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da görüldüğünü açıkça göstermektedir. Yani, yor-ar karşılaştırmasındaki a-o değişimi, Türk ses bilgisine özgü bir özelliktir.

Ayrıca Moğolcada “arıs” (deri) kelimesinin başında yer alan “ar-” morfemi de dikkat çekicidir. “Ar” kökünün yalnızca iş ya da zahmet değil, doğrudan “işlenmiş, yıpranmış, inceltilmiş” nesnelerle ilişkilendirilmesi mümkündür. Bu bağlamda, Hint-Avrupa dillerinde iş/çalışma anlamı içeren morfemlerle (ör. Rusça *rabota*, İngilizce *work*) karşılaştırma yapıldığında, Türk ve Moğol dillerindeki “ar” morfeminin farklı bir anlam yuvasına sahip olduğu görülmektedir. Rusçadaki “rabota” ve İngilizcedeki “work” kelimeleri genel anlamda soyut bir “iş” kavramını, yani elle tutulamayan bir eylemi ifade ederken; Türkçedeki “ar” kelimesi, doğrudan işlenmiş, zayıflamış veya yıpranmış, kısacası işleme tabi tutulmuş somut bir nesneyi belirtir. Hint-Avrupa dillerinde bu tür morfemler daha soyut ve türetilmiş anlamlara yönelirken, Türk dillerinde ise doğrudan fiziki yıpranma ve işlemeye karşılık gelmektedir. Bu da morfemin ortak kökenli değil, ayrı semantik hatlardan geliştiğini düşündürmektedir.

“Dağar” kelimesi özelinde ise ilk hecedeki “tag-/dag-/tav-” kısmı da dikkat çekicidir. Bu önek, birçok Türk lehçesinde koyun, inek, sığır veb. anlamında kullanılan “davar” kelimesiyle ilişkili görülmektedir. Bu bağlamda, “dağar” kelimesinin, koyun derisinin işlenmesiyle oluşturulan bir eşya (çuval, torba) anlamını taşıdığı söylenebilir. Kelimenin hem maddi kültürdeki somut karşılığı hem de dil içi ses değişimleriyle tutarlılığı, onun Türk dili içinde doğal evrim geçirmiş yerli bir unsur olabileceğini desteklemektedir. Davar ve tağar şeklinde kelime esasen Oğuz grubu lehçelerine aittir. E. Sevortyan, A. Vámbéry ve diğer dilcilerin çalışmalarına, ayrıca 13. ve 14. yüzyıl yazılı abidelerinin diline dayanılarak değerlendirilmiştir. (Sevortyan E. C., 1980). Sözcük, metinlerde *duvar*, *dəvər*, *duvar*, *tuvar*, *dağar*, *daqar*, *davar*, *tuvar*, *tüvar*, *tavar* gibi uzun a’lı ve çeşitli varyantlarla karşımıza çıkar. Sevortyan, bu kelimeyi ayrıntılı biçimde incelemiş ve çalışmasında Clauson, Vámbéry, Anna Maria von Gabain gibi dilbilimcilerin eserlerinden yararlanmıştır. Kelimenin ondan fazla anlamı bulunmaktadır. Bu anlamlar arasında *sığır*, *koyun*, *kuzu*, *hediye*, *mal varlığı*, *Çin kumaşı* gibi kavramlar yer alır. (Sevortyan E. C., 1980, s. 114)

3. Yastık, Balış, Minder, Teke Kelimelerinin Ağızlarda Kullanım Sıklığı

Yarı-göçebe yaşam tarzının ayrılmaz bir parçası olan çadırlar, hem barınma hem de gündelik hayatın sürdürölmesinde işlevsel rahatlık sağlamış, bu rahatlığın temininde kullanılan eşyalar ise Türk halklarının dilinde çeşitli adlarla anılmıştır. Bu eşyalar arasında en çok kullanılanlardan biri de *yastık* olmuştur. Ancak bu terim, bölgeden bölgeye değışen adlandırmalarla farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır.

Azerbaycan Türkçesi ağızlarında *yastık*, bazı bölgelerde *balış*, bazı yerlerde ise ince uzun yastıklar için *minder* veya *mitekke* gibi terimlerle ifade edilmektedir. Benzer varyasyonlar, diğeri Türk lehçeleri ve ağızlarında da gözlemlenmektedir. Örneğın, Kırgız Türkçesi ağızlarında yastık kelimesi bazı varyantlarda *jasdık*, bazılarında ise *balış* biçiminde geçmektedir (Oruzbayeva 1970). Özbek ağızlarında da bu çeşitlilik dikkat çekicidir: Karluk şivesinde *yastu*, Fergana şivesinde *bolış*, edebî dilde ise *yostuk*; Oğuz şivelerinde *təkə*, Kıpçak şivelerinde ise *dastık* kelimeleri yastık anlamında kullanılmaktadır (Atamirzayeva 1974: 56).

Balış kelimesi, Dede Korkut Kitabı, Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügati't-Türk'ü veya Codex Cumanicus gibi erken dönem kaynaklarda yer almamaktadır. Bu durum, kelimenin ya bu eserlerin yazıcılarının (kâtib/mirzalarının) lehçelerinde kullanılmıyor oluşuna ya da dönem itibarıyla *yastık* / *yasduk* / *yastuk* formlarının daha yaygın kullanılıyor olmasına bağlanabilir (Ergin, 2021: 322) (Argunşah ve Güner 2022:534) (Kaşgarlı 2023: 755).

Öte yandan, *teke* kelimesi Dede Korkut Kitabı ve Codex Cumanicus'ta “erkek keçi” anlamında geçmektedir (Ergin, 2021: 288) (Argunşah ve Güner 2022: 676). Kaşgarlı Mahmud da bu kelimeye “boynuzundan yay yapılan erkek keçi” anlamını atfetmiştir (Kaşgarlı 2023: 594). Bu anlam üzerinden yapılan anlam genişlemesiyle *teke* kelimesi bazı ağızlarda yastık türü eşyalara ad olarak da geçmiştir.

Bu kelime çeşitliliği diğeri Türk lehçelerinde de gözlemlenmektedir:

- Karakalpak Türkçesi: *teke*
- Çuvaşça: *minter*
- Türkmen Türkçesi (edebî): *yassık*
- Türkmen ağızları: *balışdek* (keçe anlamında)
- Tatar Türkçesi: *mender*
- Kazak Türkçesi: *jastık*

Bu çeşitlilik, kelimelerin tarihsel gelişimini, ses değışimlerine uğrayarak nasıl evrildiğini ve belirli Türk lehçeleri ile ağız gruplarına olan aidiyetlerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ancak tüm varyantlar arasında *yastık* biçimi, ses yapısı ve kullanım sıklığı açısından başta gelmektedir.

Hayvancılık temelli yarı-göçebe kültür, yalnızca maddi üretim biçimlerini değil, dilin yapısını ve kelime hazinesini de derinden etkilemiştir. Bu kültürün gündelik pratiklerine dair pek çok terim, ağızlar arasında fonetik ve morfolojik farklılıklar

gösterse de, temelde ortak bir dilsel mirasa işaret eder. Aşağıda, bu bağlamda anlamlı görülen bazı ağız örnekleri verilmiştir:

- ağırıxçı – Yaz aylarında köyde kalan bekçi. Örnek: *Camaat yaylağa köçərkən kənddə qalan gözətçi. – Altmış-yetmiş öyə bir ağırıxçı olardı* (AMEA 1999: 5).
- ağırırıx – Göç süresinde köyde bırakılan ağır eşyalar (Kazah, Garakılse) (AMEA 1999: s. 6). Bu kelime *ağır* köküne dayanmakta, taşınması zor eşyaları nitelemektedir.
- aran / aranbasar – Kışlaklar arasındaki bölge (Megri). Codex Cumanicus'ta *aran* “at ahır, tavlâ” anlamında geçmektedir (Argunşah ve Güner, 2022: 428).
- çobançörəyi – Çobana verilen maaş (kelime anlamıyla “çobanın ekmeği”, Erivan) (AMEA 1999: 107).
- torpaqbasdı – Göç sırasında alınan arazi vergisi (Hanlar).
- tırnoy – Göç (Kazah) (AMEA 1999: 576).

Özellikle dikkat çeken bir diğer kelime *keşix*'tir. Bu kelime, çobana verilen bir koyun anlamında kullanılmaktadır (AMEA 1999: 279). Türk ağızlarında ve lehçelerinde *keş*, genellikle koyun derisinden yapılan torba ya da örtü anlamındadır.

- Mirjanova, *keşen* kelimesini koyun derisinden yapılmış torba olarak açıklar (1970 :161).
- Arazkuliye v. *keşşeyi* “hayvanın kuyruğundan yapılmış torba” olarak verir (1977: 112).
- Radlov ise doğrudan “keş = deri” tanımını yapar (1899: 1182).

Keş kelimesinin kökeni üzerine yapılan tartışmalarda, Farsça *kelş*, Rusça *koja*, İngilizce *skin* gibi kelimelerle karşılaştırmalar yapılmakta, bunun Avrupa dillerinden alınmış olabileceği yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Ancak ses yapısı ve kullanım alanlarının çeşitliliği, bu kelimenin de Türkçeye erken dönemde geçmiş olabileceğini düşündürmektedir.

4. İnsan ve Hayvanların Yerleşim Yerlerini Belirten Kelimeler

Türk dilindeki bazı kelimeler, hem insanların hem de hayvanların yerleşim yerlerini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu kelimeler, yarı-göçebe yaşam tarzının bir yansıması olarak dilde önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan Türkçesi ağızlarında ve diğer Türk lehçelerinde yerleşim yerleriyle ilgili çeşitli kelimelere rastlanmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- **mərdağı:** Çobanın geceleme yeri (Zəngilan) (AMEA, Nəsimi Dilçilik İnstitutu 1999: 388).
- **həmgələ:** Yan yana yerleşmiş çoban evleri (Hanlar, Kəhi) (AMEA 1999 :217).
- **kağ:** Keçi ve koyunlar için kışlak (Cəbrayıl, Mıgır, Zəngilan) (AMEA 1999: 270).

- **qalabəyi**: Yaz aylarında köyde kalan bekçi (Borçalı) (AMEA 1999: 309).
- **obaçılığ**: Göç eylemi, göç süreci (Biləsuvar) (AMEA 1999: 525).
- **ağıl**: Koyun ve kuzuların barındığı yer – bütün ağızlarda ortak olarak kullanılır (AMEA 1999: 5).

Bu kelimeler, Türk halklarının geleneksel yaşam biçimlerinin dildeki izlerini gösterirken, özellikle hayvancılık ve yarı-göçebe yaşama ilişkin söz varlığının zenginliğini de ortaya koymaktadır. Örneğin **ağıl** kelimesi, Türkiye Türkçesi'nde küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer anlamında kullanılır (Argunşah 2023: 67). (Radlov 1893: 83) ve (Clouston 1972: 3) da bu kelimeye benzer anlamlar vermektedir. (Sevortyan 1974: 80) göre ise kelime, tüm Türk lehçelerinde yaygın biçimde kullanılmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda da ağıl kelimesine rastlanmaktadır (Ergin 2021: 91).

Yarı-göçebe yaşam tarzının hâlâ sürdüğü bölgelerde bu tür kelimeler aktif biçimde kullanılmaya devam ederken, çöl ve şehirleşmiş bölgelerde bu kelimelerin kullanımı oldukça azalmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında da benzer şekilde, bu yaşam tarzının giderek terk edilmesiyle ilgili terminolojinin kullanım sıklığı azalmaktadır.

5. Sonuç

Azerbaycan Türkçesinin ağız farklılıkları, yalnızca dilsel çeşitliliğin bir yansıması olmakla kalmayıp, toplumsal yapı, tarihsel etkileşimler ve ekonomik faaliyetlerle doğrudan bağlantılı dinamiklerin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Bu ağızlar, zamanla bölgesel, kültürel ve toplumsal bağlamda gelişen farklılıkların dildeki yansımalarını taşımaktadır. Her bir bölgesel ağız, tarihsel süreçler, göç hareketleri ve coğrafi faktörlerin etkisiyle özgün bir biçim kazanarak Azerbaycan Türkçesinin zengin kültürel mirasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan'daki ağız farklılıkları yalnızca bir dilsel varyasyon değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin ve kültürel sürekliliğin taşıyıcısı olarak varlığını sürdürmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde Azerbaycan'ın farklı coğrafi bölgeleri, çeşitli etnik gruplar ve kültürel temaslar aracılığıyla farklı dilsel biçimler geliştirmiştir. Bu etkileşimler, bölgesel ağızların ses bilgisi, sözcük dağarcığı ve deyim yapısındaki farklılıkları derinleştirmiş; aynı zamanda bu ağızlarda yer alan kelimeler, deyimler ve anlatım biçimleri aracılığıyla bölgenin etnografik kimliği ve kültürel değerleri yansıtılmıştır. Özellikle dağlık alanlarda ve yarı-göçebe yaşam biçiminin hâlâ sürdüğü bölgelerde, hayvancılıkla ve göçebe yaşantıyla ilişkili terimlerin dilde geniş yer tuttuğu görülmektedir. Buna karşılık, tarım ve yerleşik hayata dayalı bölgelerde farklı bir söz varlığı gelişmiştir. Bu durum, dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda kültürel ve sosyolojik bir yapı taşıyıcısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Azerbaycan'ın hayvancılıkla ve tarımla uğraşan bölgelerinde kullanılan yerel ağızlar, özellikle hayvancılıkla ilgili terminolojik zenginlikleriyle dikkat

çekmektedir. Bu terminoloji, sadece günlük yaşantının değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve kültürel kimliğin inşasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür terimler, geleneksel yaşam biçimlerinin dil üzerindeki etkisini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda kültürel sürekliliğin korunmasına da katkı sağlar.

Hayvancılık ve yarı-göçebe yaşam tarzı, bazı Türk halklarında tarihsel sürekliliğini korumakta ve bu durum, bu yaşam biçimine ilişkin kelimelerin büyük ölçüde Türkçe kökenli olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, söz konusu terimlerin büyük çoğunluğu Türkçe kökenli olup, yalnızca az bir kısmı yabancı dillerden alıntıdır. Bu da, yaşam tarzının dil üzerindeki belirleyici etkisini açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak, Azerbaycan Türkçesi ağızlarının yalnızca dilsel bir varyant olarak değil, aynı zamanda toplumsal, tarihsel ve kültürel süreçlerin etkisiyle biçimlenmiş dinamik bir yapı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Ağız farklılıkları, dilin toplumla olan etkileşimini ve toplumsal yapının dil üzerindeki yansımalarını inceleyen önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Azerbaycan Türkçesindeki ağız çeşitliliği, bu dilin bir kültür taşıyıcısı ve kimlik belirleyicisi olarak nasıl işlev gördüğünü açık biçimde ortaya koyarken; aynı zamanda tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamda dilin sürekli evrilen doğasını ve bu evrimin toplumların kültürel mirasına nasıl yansıdığını anlamamıza da olanak tanımaktadır.

Kaynakça

- Akademiya Nauk SSSR / Akademiya Nauk SSSR (1969). *Drevnetyurkskiy slovar / Древнетюркский словарь*. Leningrad: Nauka.
- AKHMETYANOV, R. A. (1978). *Sravnitelnoye issledovaniye Tatarskogo i Çuvaskogo yazıkov / Сравнительное исследование татарского и чувашского языков*. Moskva: Nauka.
- AMEA, Nəsimi Dilçilk Institutu (1999). *Azərbaycan dialektoloji lüğəti*. Ankara: Türk Dil Kurumları.
- ARAZKULİYEV, S.; Ataniyazov, S.; Berdiyev, R.; Saparova, G. (1977). *Türkmen dilinin gısğaça dialetologik sözlüğü*. Aşgabat: Ilım.
- ARGUNŞAH, M. (2023a). *Türkçe Sözlük A-L*. Ankara: Türk Dil Kurumu Kalkan Maatbaçılık.
- ARGUNŞAH, M. (2023b). *Türkçe Sözlük K-Z*. Ankara: Türk Dil Kurumu Kalkan Maatbaçılık.
- ARGUNŞAH, Mustafa; GÜNER, Galip (2022). *Codex Cumanikus*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ARGUNŞAH, Mustafa; SAĞOL YÜKSEKAYA, Gülден (2013). *Karahanca Harezme Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit.
- ATAMİRZAYEVA, S. A. (1974). *Eksprementalno-fonetiçeskoye issledovaniye namaganskogo dialekta uzbekskogo yazıka / Экспериментально-фонетическое исследование наманганского говора узбекского языка*. Taşkent: Nauka.
- BASKAKOV, A. (1972). *Dialekt kumandintsev / Дialeкт кумандинцев (Куманды - Кижі)*. Moskva: Nauka.
- BASKAKOV, N. B. (1966). *Tyurkskiye yazıkı / Тюркские языки*. Moskva: Yazyki narodov SSSR.
- BAYAZITOVA, F. B. (1983). “Naiminovaniye moloçnih produktov v başkirskih govorah / Наименование молочных продуктов в башкирских говорах.” *Voprosı leksikologiyı i leksografıı Başkirskogo yazıkı / Вопросы лексикологии и лексикографии Башкирского языка*, s. 49–57.
- BURAN, A. (1997). *Keban. Baskıl ve Ağın Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CAFEROĞLU, A. (1984). *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- CAFEROĞLU, A. (1995). *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: At the Clarendon Press.
- DEMİR, N. (2001). *Ordu ili ve Yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DİBO, F. D. (2003). *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov / Этимологический словарь тюркских языков [Текст]: общетюркские и межтюркские лексические основы на буквы "Л", "М", "Н", "П", "С"*. Moskva: Vos.lit.
- DİLAÇAR, A. (2020a). *Ktadgu Bilig*. Ankara: Türk Dili Kurumu.
- DİLAÇAR, A. (2020b). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGIN, M. (2021). *Dede Korkut Kitabı 12.** Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ƏZİZOV, E. (2016). *Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası*. Bakı: Elm və Təhsil.
- GARIPOV, T. M. (1979). *Kıpçakskiy yazık Ural-Povoljya. Orit sinkhroničeskoj i diakhroničeskoj kharakteristiki / Кыпчакские языки Урал-Поволжья. Опыт синхронической и диахронической характеристики*. Moskva: Nauka.
- GEMALMAZ, E. (1995). *Erzurum ili Ağızları (İçerik: metinler, sözlük ve diziler)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HABİEV, M. (1970). *Nekotoriye itogi deşifrovki zapadnotyurkskih nadpisey / Некоторые итоги дешифровки западнотюркских рунических надписей*. Frunze: Tyurkologičeskiye issledovaniya İlim.
- KAŞGARLI, M. (2023). *Divanü Lugat-it Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumları.
- KİRİŞÇİOĞLU, F. (2007). *Saha Türklerinin Atasözleri*. Ankara: Nobel.
- KÖÇERLİ, F. (1981). *Azerbaycan Ədəbiyyatı*. Bakı: Elm.
- KORNILOV, G. G. (1988). "O tyurkskih-slavyanskikh kalkah v oblasti grammatiki / О тюркско-славянских кальках в области грамматики." *Voprosi fonetiki, gramatiki i leksikologii çuvaşskogo yazıka / Вопросы фонетики, грамматики и лексикологии чувашского языка*, s. 29–33. Çeboksarı: Tipografiya nomer 1 Gosudarstvennogo komiteta Çuvaskoy ASSR.
- MƏMMƏDOV, M. (2019). *Azərbaycan dialektologiyası*. Bakı: Zərdabi.
- MİRANOVA, S. M. (1970). *Yujny dialekt başkirkского yazık / Южный диалект башкирского языка*. Moskva: Nauka.
- OLCAY, Selahattin; ERCILASUN, Ahmet Bican; ASLAN, Ensar (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ORUZBAYEVA, E. O. (1970). *O leksiçeskom sostave kirgizskogo literaturnogo yazık / O лексическом составе киргизского литературного языка*. Frunze: Tyurkologičeskiye issledovaniya İlimi.
- RADLOV, V. R. (1893). *Orit slovary tyurkskih nareçey / Опыт словаря тюркских наречий*. S. Peterburg: Izdatelstvo imperatorskoy akademii nauk.
- RADLOV, V. R. (1911). *Orit slovary tyurkskih nareçey T. 4 Ç. 1: n, ı, z, s, z, ıı, ıı, n, b, f, v, m / Опыт словаря тюркских наречий*. S. Peterburg: Izdatelstvo imperatorskoy akademii nauk.
- RADLOV, V. V. (1905). *Orit slovary tyurkskih nareçey T. 3: j, j, J, n, n, p, l, l, m, d, ç / Опыт словаря тюркских наречий*. S. Peterburg: Izdatelstvo imperatorskoy akademii nauk.
- RƏCƏBOV, Ə.; Məmmədov, Y. (1993). *Orxon Yenisey abidələri*. Bakı: Yazıcı.
- SEVORTYAN, E. S. (1974). *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov / Этимологический словарь тюркских языков: общетюрк. и межтюрк. лекс. основы на буквы ...* Moskva: Nauka.
- SEVORTYAN, E. S. (1978). *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov na bukvi B / Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б»*. Moskva: Nauka.
- SEVORTYAN, E. S. (1980). *Etimologičtskiy slovar tyurkskih yazıkov na bukvi V, G, D / Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на буквы «В», «Г» и «Д»*. Moskva: Nauka.
- ŞİRELİYEV, M. (2008). *Azərbaycan dialektologiyasının əsasları*. Bakı: Şərq-Qərb.
- YUDAHİN, K. (1985). *Kirgızca-Rusca sözlük / Киргизско-русский словарь*. Frunze: Izdatelstvo Sovetskoy Entsklopedii.